

ЛИТОВСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1989

БИБЛИОТЕКА
И. Вильяма

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1990

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY
OF THE LITHUANIAN ACADEMY OF SCIENCES

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1989

VILNIUS 1990

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS
DER LITAUISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1989

VILNIUS 1990

LIETUVOS MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1989 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1990

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Alfonsas Eidintas, Vida Kniūraitė,
Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Tamara Bai-
rašauskaitė, Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. re-
daktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos MA Lietuvos Istorijos instituto užsakymą

L 0503020908—045 Z—90
M 854(08)—90

© Lietuvos MA Lietuvos
Istorijos institutas, 1990

KLAIPĖDOS BEI VILNIAUS PROBLEMOS IR JAV VYRIAUSYBĖS POZICIJA (1922—1929 M.)

JUOZAS SKIRIUS

Vilniaus ir Klaipėdos problemų istoriografija apima nemažą skelbtų vertingų darbų. Juose minėtos problemos nagrinėjamos Europos valstybių politikos aspektu, o tokioms įtakingoms valstybėms, kaip JAV, požiūris beveik neliečiamas. Platesnę analizę riboja tikriausiai teiginiai, jog JAV savo užsienio politikoje Europoje laikėsi izoliacionizmo. Tačiau, kaip rodo archyvų dokumentai, tai nekludė Vašingtono administracijai domėtis Europos reikalais ir kartais netiesiogiai daryti poveikį sprendžiant kai kuriuos klausimus. Tai pasakytina ir apie Lietuvos teritoriją, į kurias pretendavo Lenkija, problemas. Rašydami Vilniaus klausimu, istorikai visai nelietė JAV pozicijų, o tyrinėdami 1923—1924 m. Klaipėdos problemą, plačiau sustoja ties JAV piliečio Normano Devio (Davis), Tautų Sąjungos komisijos Klaipėdos problemai spręsti pirmininko, veikla. Liko neatskleistas jo ryšys su JAV oficialiaisiais sluoksniais, asmeniniai interesai bei veikla derinant Lietuvos ir Lenkijos santykius. Todėl, norint išsamiau ir giliau nušviesti minėtas problemas, pirmiausia reikia atskleisti JAV vyriausybės pozicijas dėl Vilniaus ir Klaipėdos; antra, parodyti, kokią vietą JAV užėmė sprendžiant šias problemas; trečia, panagrinėti Lietuvos vyriausybės veiklą šiais klausimais Amerikoje.

Tyrinėjamos temos pradžia susijusi su JAV 1922 m. liepos 28 d. Lietuvos vyriausybės de facto ir de jure pripažinimu ir 1929 m. J. Tūbelio politiškai lankstesnio kabineto atėjimu į valdžią Lietuvoje.

Svarbiausi šaltiniai — nauji Lietuvos centrinio valstybinio archyvo dokumentai: Lietuvos vyriausybės susirašinėjimo su savo atstovu Vašingtone medžiaga, jo ataskaitos ir telegramos, skelbti JAV Valstybės departamento dokumentai; to meto Lietuvos, JAV ir Lenkijos periodika.

Klaipėdos bei Vilniaus klausimai Lietuvos ir JAV santykiuose 1922—1923 m.

1922 m. liepos 28 d. Jungtinėms Amerikos Valstijoms pripažinus Lietuvos vyriausybę de facto ir de jure, sustiprėjo valstybės tarptautinė padėtis. Lietuvos vyriausybė tikėjosi galinti drąsiau ginti savo nacionalines bei teritorines teises į Klaipėdos ir Vilniaus kraštus. Jau žinoma, kad Vakarų Europos didžiųjų šalių vyriausybės turėjo savo tikslų minėtose teritorijose. Tuo metu JAV vyriausybė laikėsi oficialios nesikišimo į Europos reikalus politikos, ir toks JAV neutralumas traukė Lietuvos vyriausybės dėmesį. Į JAV ji žiūrėjo kaip į realų užtarėją, sprendžiant Lietuvos problemas. Tokią Lietuvos vyriausybės nuomonę stiprino tai, kad tuoj po pripažinimo, 1922 m. rugpjūčio 2 d., Lietuvos atstovą Vašingtone V. Čarneckį priėmė JAV valstybės sekretorius Č. Hjuzas (Hughes), kuris per pokalbį pažymėjo, kad „tiki į gražią Lietuvos bei kitų Pabaltijo kraštų ateitį“¹. Tokie palankūs žodžiai Lietuvos vadovams teikė nemaža vilčių.

1922 m. antrojoje pusėje Lietuvos vyriausybės dėmesys vis labiau kryo į Klaipėdos kraštą, kuris pamažu virto vienu svarbiausių jos užsienio politikos objektų. Tuo metu Klaipėdos kraštas tapo tarptautinės politikos problema, sprendžiamas jo likimas. Ambasadorių konferencija Klaipėdos problema siejo su Nemuno internacionalizavimu*. Nesutikdama su Ambasadorių konferencijos planais dėl Nemuno, rugpjūčio 4 d. notoje suinteresuotoms valstybėms Lietuvos vyriausybė išdėstė savo pozicijas, pažymėdama, kad internacionalizaciją galima vykdyti tik taikos metu, ir todėl Lietuva ims ją taikyti tik po to, kai Lenkija grąžins okupuotą Vilnių². Tokiam Lietuvos vyriausybės pareiškimui įtakos turėjo oficialus JAV pripažinimas, kuris leido tuomet valdžiusiai E. Galvanausko vyriausybei tikėtis JAV paramos. Tuo tikslu Lietuvos vyriausybė kreipėsi į JAV atstovą Rygoje E. Jangą (Young). Per Lietuvos atstovą Latvijoje D. Zaunių rugpjūčio 12 d. jam buvo įteikta minėtos notos kopija, taip pat paaiškinimai, kodėl Lietuvai nepriimtinas Nemuno internacionalizavimo projektas³. Nepavyko rasti dokumentų, kurie nušviestų JAV vyriausybės pozicijas dėl Nemuno internacionalizavimo, bet iš dalies jas atspindi JAV spauda. Artimas JAV vyriausybiniams sluoksniams dienraštis „Vašington Post“ („Washington Post“) rašė, kad Klaipėdos kraštas yra neginčijamai lietuviškas, ir todėl kuo skubiausiai reikia jį priskirti Lietuvai. Kartu tai lieti ir Nemuno dalį Lietuvos teritorijoje. Tokią poziciją užėmė ir kai kurie kiti solidūs JAV periodikos leidiniai⁴. Kuo tai paaiškinti? Ar JAV iš tikrųjų palaikė Lietuvą? Dar 1922 m. gegužės 16 d. E. Jangas rašė JAV valstybės sekretoriui, kad Lietuvos valdančių sluoksnių tendencija yra neoficialiai priimti status quo dėl Vilniaus ir sutelkti visas jėgas gauti de jure pripažinimą ir Klaipėdos kraštą⁵.

* Nemuno internacionalizavimas būtų atveręs Lenkijai laisvą kelią į Baltijos jūrą per Lietuvą. Taip būtų sudarytos sąlygos augti Lenkijos įtakai, laipsniškai skverbtis į Lietuvos ekonominį ir politinį gyvenimą.

Amerikiečių akimis žiūrint, tai būtų tinkamiausias sprendimas mažinti Lietuvos ir Lenkijos įtampai. E. Jango išdėstytos mintys tik iš dalies atspindi Lietuvos vyriausybės nusistatymus: tuo metu ji iš tiesų daugiausia dėmesio skyrė neišspręstam Klaipėdos krašto likimui, bet reikia pabrėžti, kad savo pozicijos dėl Vilniaus nekeitė. 1922 m. spalio 18 d. Amerikos—Baltijos draugijos patalpose Vašingtone buvo surengti pietūs į Pabaltijį išvykstančio JAV atstovo Lietuvai F. Kolemano (Coleman) garbei. V. Čarneckis pasakyoje kalboje pažymėjo: Lietuvos ekonominis ir kultūrinis gyvenimas yra suvaržytas neišspręstų teritorinių klausimų, nes Vilnius okupuotas lenkų, o Klaipėda dar negražinta Lietuvai. Pabrėždamas, kad JAV labai daug padėjo, pripažindamos Lietuvos savarankiškumą, pažymėjo, jog lietuviai ir toliau tiki teisingumu⁶. Išdėstytos mintys ne tik apibūdino Lietuvos padėtį, bet ir reiškė viltį gauti politinę JAV paramą. O JAV, neoficialiai palaikydamos Lietuvos pretenzijas į Klaipėdą, stengėsi sušvelninti Lietuvos ir Lenkijos prieštaravimus. Amerikiečių nuomone, tai galima pasiekti abiejų valstybių atstovų derybomis ir bendru dalyvavimu tarptautinėse konferencijose⁷. Tuo pirmiausia buvo norima palaužti Lietuvos vyriausybės kategorišką nenorą sureguliuoti santykius su Lenkija.

1922 m. spalio viduryje Ambasadorių konferencija sudarė specialią komisiją, turėjusią parengti Klaipėdos krašto statuto projektą. Lapkričio 20 d. Kaune gauta žinia, jog ši komisija, remdamasi Lenkijos vyriausybės siūlymais*, nutarė parengti laikiną penkiolikos metų Klaipėdos krašto statutą. Tą laikotarpį Klaipėdos kraštą valdytų Tautų Sąjunga, o uostą tvarkytų Lietuvos, Lenkijos ir Klaipėdos krašto atstovų komisija⁸. Toks projektas sukėlė didelį ne tik Lietuvos, bet ir Amerikos lietuvių nepasitenkinimą. Lietuvos atstovybės Vašingtone inspiruota, Čikagos lietuvių delegacija gruodžio 19 d. lankėsi JAV Valstybės departamente, kalbėjosi su valstybės sekretoriaus pavaduotoju V. Filipisu (Phillips). Kitą dieną ją priėmė prezidentas U. Hardingas. Delegatai įteikė rezoliucijas ir memorandumus, kuriuose JAV vyriausybę prašė paveikti Ambasadorių konferenciją, kad Klaipėdos kraštas būtų prijungtas prie Lietuvos⁹. Jie susitiko su JAV prekybos ministru H. Hūveriu (Hoover), kuris pažadėjo Klaipėdos reikalu tartis su JAV valstybės departamentu¹⁰. H. Hūverio pažadai lyg ir rodytų, kad Lietuva domino tam tikrus JAV monopolijų sluoksnius.

Tuo metu JAV Kongresas aktyviai svarstė Europos reikalus. Už JAV politikos suaktyvinimą Europoje pasisakė ne tik H. Hūveris, bet ir JAV valstybės sekretorius Č. Hjuzas. Jų tikslas — sudaryti sąlygas JAV bizniui už vandenyno¹¹. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Amerikos lietuvių delegatus priėmė JAV administracijos aukštieji valdininkai.

Tarybiniai istorikai atkreipė dėmesį, jog 1922 m. pabaigoje pati JAV vyriausybė nepritarė Prancūzijos reikalavimams priversti Vo-

* Lenkijai reikėjo Klaipėdos — nuo Vokietijos apsaugoto uosto prekybai su Prancūzija, Anglija, JAV ir kitomis šalimis. Siekdama šio tikslo, ji siūlė įvairių projektų Klaipėdos klausimui spręsti.

kietiją mokėti reparacijas¹². Reikia manyti, kad JAV nepalankumas Prancūzijos reikalavimams skatino Lietuvos vyriausybės ryžtą veikti. Ne atsitiktinai Klaipėdos krašto prijungimas 1923 m. sausio 23 d. sutapo su Prancūzijos invazija į Ruro kraštą.

JAV vyriausybės pozicijas dėl Klaipėdos įvykių geriausiai išreiškė JAV atstovas Lietuvoje F. Kolemanas pokalbyje su D. Zauriumi. Atstovo nuomone, „lietuviai gerai padarė prijungdami Klaipėdą prie Lietuvos“. Be to, netgi pažymėjo, jog jis „tikisi, kad viskas bus gerai“¹³. Tokios atsakingo valdininko mintys negalėjo kelti abejonių JAV palankumu. Įvairūs anglų kalba leidžiami JAV periodikos leidiniai gyvai svarstė Klaipėdos įvykius. Didžioji dalis nuomonių, Amerikos lietuvių spaudos apskaičiavimais, buvo palankios Lietuvai¹⁴. To fakto negalime nepastebėti, nes JAV visuomenės nuomonė turėjo įtakos JAV vyriausybei. Tai gerai žinojo Lietuvos vyriausybė.

Vykstant kovoms dėl Klaipėdos, Lenkijos vyriausybė sausio 16 d. pareiškė apsiribojanti vien protestu. Tačiau buvo matyti, kad yra pasiryžusi griebtis ir karinių priemonių. Jau sausio 16 d. į Klaipėdos uostą įplaukė Lenkijos karo laivas, kuriuo atvyko ir Prancūzijos karinės misijos Varšuvoje vadovas pulk. Triusonas¹⁵. Tuomet Lietuvos vyriausybė ėmėsi priemonių į Klaipėdos įvykius įtraukti JAV. Tą pačią dieną E. Galvanauskas telegrama įgaliojo V. Carneckį prašyti JAV vyriausybę neleisti Antantei imtis represijų prieš sukilėlių valdžią Klaipėdoje¹⁶. Sausio 17 d. Lietuvos atstovas Vašingtone pasiuntė notą JAV Valstybės departamentui. Joje pažymėjo, kad lenkų laivo įplaukinas į Klaipėdą reiškia grėsmę Lietuvos nepriklausomybei¹⁷. Lietuvos politikos vadovai norėjo pasinaudoti JAV kaip taikos propaguotojos autoritetu. Notos tikslas — perspėti dėl galimų Lenkijos ir Lietuvos konfliktų, nurodant, kad Lietuva gina nuo Lenkijos savo tautinius interesus.

1923 m. vasario 3 d. Tautų Sąjunga nutarė padalyti neutralią zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos. Kovo 15 d. Ambasadorių konferencija, sutikusi perduoti Lietuvai suverenias teises į Klaipėdos kraštą, naują demarkacijos liniją pripažino kaip Lietuvos ir Lenkijos sieną ir tuo sankcionavo Lenkijos įvykdytą Vilniaus užgrobimą. Didžioji dalis anglų kalba leidžiamos JAV spaudos siūlė Lietuvai paklusti tokiems sprendimams. Oficiozas „Lietuva“, apibendrinamas įvairius pasisakymus, pažymėjo, kad JAV spauda pritarė Klaipėdos priskyrimui Lietuvai, tačiau didelė dalis, neįsigilinusį į klausimo esmę, buvo nepatenkinta Lietuvos nusistatymu nepripažinti Vilniaus Lenkijai¹⁸. Amerikos lietuvių spauda netgi drįso pasakyti, jog visiškai realu, kad JAV vyriausybė gali oficialiai pritarti Vilniaus užgrobimui¹⁹. Kilo abejonių, ar JAV gali kuo padėti Lietuvai.

Nepavyko suderinti Lietuvos ir Ambasadorių konferencijos nuomonių dėl Klaipėdos krašto perdavimo lietuviams sąlygų, brendo tiesioginis Antantės valstybių diktatas. Ieškodama užtarimo, Lietuva vėl kreipėsi į JAV vyriausybę. Gegužės 18 d. išsiųsta į Vašingtoną nota, kurioje protestuojama dėl Vilniaus priskyrimo Lenkijai²⁰. Sunku pasakyti, kokią tai turėjo poveikį, nes jį rodančių do-

kumentų rasti nepavyko. Tarybinių istorikų nuomone, tik tvirta ir principinga Tarybų Sąjungos pozicija privertė Antantę daugiau dėmesio skirti Lietuvos interesams Klaipėdos klausimu. Tačiau JAV poveikio atmesti taip pat negalima.

1923 m. rugsėjo 25 d. Ambasadorių konferencija, matydama, kad Lietuva tvirtai laikosi savo nusistatymų, nutarė kreiptis į Tautų Sąjungą²¹. Gruodžio 15 d. Tautų Sąjungos Taryba pradėjo svarstyti Klaipėdos klausimą.

Klaipėdos problema Vašingtono administracijos 1924 m. politikoje

Nutarta sudaryti specialią komisiją. Lietuvos delegacija Tautų Sąjungoje primygtinai prašė komisijos pirmininku skirti JAV pilietį. E. Galvanauskas tokį prašymą aiškino tuo, kad JAV yra neutrali Europos reikaluose, „neturi jokių interesų Klaipėdos ateities politinėje padėtyje“, ir todėl amerikiečio paskyrimas galys garantuoti objektyvų, bešališką klausimo tyrimą²².

Tautų Sąjunga kreipėsi į keletą JAV piliečių²³, kol komisijai pirmininkauti sutiko glaudžiai su Volstritu susijęs įžymus JAV finansininkas, buvęs JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojas N. Devis. Tuomet buvęs Lietuvos atstovas Vašingtone K. Bizauskas informavo vyriausybę: jam susidarė įspūdis, jog į Ženevą nori vykti ne tik pats N. Devis, bet kad tuo susidomėjusi ir viena su juo susijusi JAV finansų ir politikos veikėjų grupė²⁴. Tačiau, kalbėdamas su „Niujork Taims“ („New York Times“) korespondentu, N. Devis oficialiai pareiškė esąs pakviestas Klaipėdos komisijos pirmininku ne kaip JAV vyriausybės atstovas, bet kaip privatus asmuo²⁵. Formaliai buvo taip, bet praktiškai jis turėjo ryšių su JAV Valstybės departamentu. Pirmiausia ten svarstė jo kandidatūrą, nes manė, kad į jį Europoje žiūrės kaip į JAV vyriausybės atstovą²⁶. Tam tikra prasme JAV respublikonų vyriausybė siekė atsiriboti nuo N. Devio. Padėjo ta aplinkybė, kad jis buvo opozicinės demokratų partijos narys. Tai turėjo panaikinti Vašingtono administracijos atsakomybę už Klaipėdos krašto klausimo sprendimą, nors ji ir nebuvo abejinga. JAV Valstybės departamente K. Bizauskui prasarė, kad JAV vyriausybė prekybos sumetimais yra suinteresuota sureguliuoti Klaipėdos klausimą²⁷.

N. Devio pirmininkavimas buvo pirmas įžymus JAV piliečio arbitražas Europoje po Taikos konferencijos Paryžiuje. Jis pats pažymėjo, jog „be Amerikos kišimosi į Europos sutvarkymą artimoje ateityje negalima nieko gera tenai tikėtis“²⁸. Taigi amerikiečio tarpininkavimas, sprendžiant Klaipėdos problemą, turėjo padėti tolesnei JAV veiklai Europoje.

Tautų Sąjungos komisija, pirmininkaujama N. Devio, pradėjo darbą Ženevoje. Jau pirmame posėdyje, vasario 5 d., N. Devis savo kalboje kritikavo politikos vadovų pastangas užkirsti kelią laisvai prekybai²⁹. Tai nefiesiogiai buvo nukreipta prieš Lietuvos diplomatų pozicijas neleisti Lenkijai dalyvauti svarstant Klaipėdos klausimą ir „normaliai“ išspręsti visus dominančią problemą. Reikšdamas JAV

pramoninio-prekybinio monopolizmo interesus, N. Devis dėl tarptautiniu požiūriu svarbių ir ginčytinų teritorijų turėjo savo koncepciją, kuri sutapo su JAV valdančių siuoksnių pozicijomis. Jis pasisakė prieš bet kokias ypatingas atskirų tautų privilegijas tarptautiniuose santykiuose. Propagavo visų tautų lygiateisį bendradarbiavimą visuotinės gerovės vardan³⁰. Toks požiūris buvo naudingas galingai, stipriai ir geriausiai galinčiai konkuruoti tarptautinėje arenoje valstybei — JAV, kuri ir siekė pirmąti pasaulyje. Toks N. Devisio nusistatymas lietuviams ir tarptautinę reikšmę turintį Klaipėdos uostą. Norėdamas išvengti politinių klausimų sprendimo, N. Devis sutelkė dėmesį į ekonominę klausimo pusę. Jo tikslas — pasiekti Lenkijai laisvą tranzitą per Lietuvą geležinkeliais ir vandens keliu. Tačiau Lietuvos delegacija, atsižvelgdama į Vilniaus klausimą, tvirtai laikėsi nuomonės, jog toks tranzitas visai negalimas. Kitaip būtų legalizuota lenkų okupacija³¹. Už tai N. Devis net kaltino Lietuvos vyriausybę, kad tokiomis savo pretenzijomis ji trukdo laisvai ekonomiškai plėtotis visoms Nemuno baseino teritorijoms³². Bet Lietuvos atstovai Ženevoje tvirtai laikėsi savo nusistatymo. N. Devisio komisijos darbas nejudėjo. Nenorėdamas grįžti į JAV tuščiomis rankomis, jis turėjo daryti nuolaidų Lietuvai³³.

Vasario 15 d. atvykęs į Varšuvą, N. Devis stengėsi tarpininkauti lenkams ir lietuviams. Per pasikalbėjimą su Lenkijos užsienio reikalų ministru N. Zamojskiu (Zamoyski) amerikietis iškėlė net Lietuvos de jure klausimą³⁴. Lenkijos politikų svarbiausias reikalavimas taikai su Lietuva pasiekti buvo esamo status quo pripažinimas su tam tikromis nuolaidomis Lenkijai Klaipėdoje. N. Devis, kaip spėjo lietuvių diplomatai, matyt, žadėjo lenkams ištirti, kokį įspūdį reikalavimai padarys Lietuvoje: reikėjo nustatyti, ar jie galėtų padėti normalizuoti santykius³⁵. Lietuvos diplomatai atkreipė dėmesį, jog amerikietis per pokalbius stengiasi pabrėžti, kad lenkai taip pat pasiryžę daryti nuolaidų reguliuojant Klaipėdos problemą³⁶. Iš dokumentų aiškėja, kad N. Devis nepraleido progos pakalbėti su Lietuvos delegatais dėl galimybių sudaryti Baltijos sąjungą su Lenkija³⁷. Vargu ar tai galėjo būti tik jo asmeninis interesas. Tokio plano ištakos siekė JAV Valstybės departamento sferas.

1924 m. vasario 23 d. N. Devis įteikė Lietuvos delegacijai Klaipėdos konvencijos projektą. Vis dėlto kai kurie straipsniai toli gražu neatitiko Lietuvos pageidavimų, bet jis specialiai nepabrėžė laisvių Lenkijai, ir tai paskatino Lietuvos vyriausybę priimti projektą³⁸. To meto Lenkijos spauda kritikavo N. Devisio veiklą ir konvencijos projektą. Amerikietis stengėsi įtikinti Lenkijos atstovus, kad jų ekonominius interesus Klaipėdoje ir tranzitą Nemunu konvencija vis dėlto garantuos³⁹. Klaipėdos „atidavimą“ Lietuvai pagal konvencijos projektą N. Devis lenkams motyvavo tuo, kad Lietuva kol kas nenori pripažinti galutinio Ambasadorių konferencijos sprendimo dėl Vilniaus⁴⁰. Apibendrinant galima pasakyti, kad JAV atstovas laikėsi nuomonės, jog už Vilnių Lietuvai būtina atiduoti Klaipėdą, kuria galėtų naudotis ir kitos valstybės.

Vasario 26 d. N. Devis Ženevoje kalbėjosi su Lenkijos atstovu

Modzelevskiu. Jam pasakė, kad planuojama sudaryti Klaipėdos uosto Tarybą, kuriai priklausys trys nariai: Lietuvos, Klaipėdos ir Tautų Sąjungos; Tautų Sąjungos narys atstovaus Lenkijos, kaip ir kitų suinteresuotų valstybių, interesams⁴¹. Tokia padėtis nepatenkino lenkų. N. Zamojskis oficialiai pareiškė, kad N. Devio pasiūlymai daro didelę žalą Lenkijos interesams⁴². Lenkijos valdantys sluoksniai, remiami Prancūzijos, siekė gerokai daugiau, nei siūlė lanksčios N. Devio formuluotės. Prancūzijos dėka konvencijos pasirašymą pavyko perkelti iš Ženevos į Paryžių, ir mėginta išplėsti Lenkijos teises Klaipėdoje. Iki pat 1924 m. gegužės 8 d. buvo vis atidėliojamas oficialus konvencijos klausimo svarstymas. Tuo metu diplomatiniais kanalais tartasi, kad prie konvencijos būtų pridėtas specialus protokolas ar koks kitas dokumentas-rekomendacija, normalizuojantis Lietuvos ir Lenkijos santykius⁴³. Jo esmė — Vilniaus kraštas galutinai pripažįstamas Lenkijai. Išgąsdinta galimų komplikacijų Lietuvos vyriausybė pirmiausia vėl kreipėsi paramos į JAV vyriausybę. Balandžio 16 d. ji įgaliojo K. Bizauską pareikšti Vašingtono administracijai, kad toks priedas prie konvencijos bus nepriimtinas Lietuvai. Kartu atstovą prašė „atitinkamai inspiruoti“ tuo klausimu JAV spaudą⁴⁴.

Įvykių raidoje tik TSRS vyriausybė, atsižvelgdama į savo interesus, praktiškai parėmė Lietuvą. Dar kovo 7 d. TSRS užsienio reikalų liaudies komisaras G. Čičerinas nota Prancūzijos, Anglijos, Lenkijos, Italijos, Vokietijos ir kitoms valstybėms kvietė nesikišti į Lietuvos ir Lenkijos santykius ir, prisidengus Klaipėdos klausimu, nereguluoti jų teritorinių problemų⁴⁵.

1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje Ambasadorių konferencijos nariai pasirašė Klaipėdos krašto konvenciją. Tą pačią dieną B. K. Balutis telegrafu perdavė instrukcijas K. Bizauskui į Vašingtoną. Lietuvos atstovui buvo griežtai nurodyta, kad „bet koks Klaipėdos ryšys su Lietuvos ir Lenkijos santykiais bus nepriimtinas“⁴⁶. Apie tai K. Bizauskas privalėjo informuoti ir N. Devį.

Taigi N. Devis, atstovavęs JAV interesams, vis dėlto buvo palankesnis Lietuvai nei Prancūzijos atstovai. Nors jis ir stengėsi maksimaliai padėti Lenkijai ir minimaliai pakenkti Lietuvai dėl Klaipėdos krašto, oficiali lenkų istoriografija kaltina jį per daug nuolaidžius Lietuvos⁴⁷.

JAV vieta Lietuvos vyriausybės planuose dėl Vilniaus 1924—1926 m.

Vakarų valstybėms įforminus Vilniaus prijungimą prie Lenkijos, lietuvių tauta nebegalėjo tikėtis, kad tarptautinės institucijos padės susigrąžinti Vilnių. Jai teliko vienas būdas: saugoti nepažeistas Lietuvos teises į Vilnių ir visais atvejais protestuoti prieš jo atplėšimą⁴⁸. 1924 m. rugpjūčio 22 d. K. Bizauskas paklausė vyriausybę, kokios bus Lietuvos pozicijos dėl Vilniaus Tautų Sąjungoje, kaip apie tai informuoti JAV vyriausybę, kokią paramą galėtų suteikti Amerikos lietuviai⁴⁹. Tą pačią dieną B. K. Balutis pasiuntė

instrukcijas į Vašingtoną. Vyriausybė planavo dėl Vilniaus kreiptis į Tarptautinį teismą. Kartu Amerikos lietuviams rekomendavo siųsti tam tikras rezoliucijas Tautų Sąjungai ir JAV Valstybės departamentui. Svarbiausia instrukcijos mintis — „laikyti Vilniaus klausimą nuolat egzistuojančiu spaudoje ir oficialiose JAV sferose“⁵⁰. Tokį uždavinį kėlė Lietuvos atstovybei Vašingtone.

Pasiuntinybės pastangomis 1924 m. rugsėjo mėn. Čikagoje susikūrė Amerikos lietuvių Vilniui vaduoti komitetas (toliau — VVK), su kuriuo buvo palaikomi ryšiai per Lietuvos konsulą P. Žadeikį⁵¹. Jau rugsėjo 4 d. VVK pasiuntė savo delegatus į Vašingtoną pas JAV prezidentą K. Kulidžą su memorandumu ir prašė paveikti, kad Lietuvos ir Lenkijos ginčas dėl Vilniaus būtų pavestas Tarptautiniam teismui⁵². K. Kulidžas priėmė delegaciją ir pažadėjo padaryti ką tik galėsiąs⁵³. Amerikos lietuvių spauda atkreipė dėmesį į tai, kad prieš rinkimus JAV politikai linkę žadėti viską, nesiidami atsakomybės, ar įgyvendins tai.

Kartu Amerikos lietuvių delegatai nusiuntė telegramą Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui.

Susikūrus Amerikoje tokiai organizacijai kaip VVK, kilo klausimas, kokia turi būti jos veiklos kryptis⁵⁴. 1925 m. sausio 7 d. Lietuvos užsienio reikalų ministerija atsiuntė K. Bizauskui dar platesnes Vilniaus vadavimo akcijos instrukcijas. VVK veikla turėjo reikštis dviem kryptimis: 1) teikti Vilniaus lietuviams materialinę paramą; 2) nuolatos visur ir kiekviena proga kelti Vilniaus klausimą⁵⁵. Lietuvos vyriausybė dar anksčiau panaudojo Amerikos lietuvių organizacijas politiniams tikslams kovoje dėl Vilniaus. Sustiprėjus lenkų nacionalistų puolimui prieš lietuvių švietimą Vilniuje⁵⁶, Lietuvos vyriausybė padidino finansinę paramą Vilniaus lietuviškoms draugijoms. Didelė dalis lėšų buvo siunčiama neoficialiai, įvairių organizacijų ir privačių asmenų vardu. Dar 1924 m. sausio 25 d. slapta rašte K. Bizauskui vyriausybė pranešė, kad ji rengiasi kas mėnesį siųsti draugijoms pinigus per JAV. Tačiau tai tiesiogiai nelietė Lietuvos atstovybės Vašingtone. Ji privalėjo suieškoti kokią Amerikos lietuvių organizaciją, per kurią ir būtų galima siųsti pinigus į Vilnių, žinoma, su sąlyga, kad reikalas būtų atliekamas labai reguliariai, o svarbiausia — išliktų paslapyje⁵⁷. Tai buvo daroma tam, kad Vilniaus lietuviai, jų organizacijos galėtų viešai pareikšti Lenkijos valdžios atstovams, iš kur gauna lėšų, ir kartu užkirstų kelią lenkų teiginiams, jog Lietuvos vyriausybė finansuoja okupuoto krašto lietuvius.

Lietuvos politikos veikėjai stengėsi palaikyti ryšius su emigravusiais į užsienį buvusiais Lenkijos okupuotų teritorijų gyventojais: ukrainiečiais ir baltarusiais. 1925 m. pradžioje Filadelfijoje ėmė organizuotis vadinamoji „Lenkijos pavergtų tautų sąjunga“, kuri jungė Amerikos lietuvius, baltarusius ir ukrainiečius. Sąjungos programos projekte numatyta protestuoti prieš Lenkijos politiką Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos žemėse, teikti moralinę ir materialinę pagalbą Lenkijos pavergtoms tautoms Europoje⁵⁸. Tokia kolektyvinė trijų tautų organizacija JAV galėjo turėti ne tik propagandinę, bet

ir politinę reikšmę Lietuvai. Gausią lietuvių ir minėtų tautų emigraciją buvo galima panaudoti siekti palankesnio Lietuvai JAV vyriausybės dėmesio santykiuose su Lenkija. Minėto regiono nestabilumas neigiamai atsiliepdavo ir Lietuvos mėginimui gauti finansinę JAV bankų paramą⁵⁹.

1925 m. sausio 12 d. K. Bizauskas rašė Lietuvos užsienio reikalų ministru V. Čarnekiui, jog minėta sąjunga gali duoti naudos propagandiniam darbui prieš Lenkiją, ypač jei Lietuvos atstovybė palaikys tinkamą kontaktą su ja⁶⁰. Sąjungos organizatoriai, norėdami sužinoti Lietuvos atstovybės Vašingtone pozicijas, kreipėsi į ją. Kartu išspausdino nedidelį atsišaukimą Amerikos lietuvių periodiniuose leidiniuose „Vienybė“ ir „Garsas“⁶¹. Organizacija susilaukė didelio trijų išeivijos tautų susidomėjimo ir pritarimo. K. Bizauskas pažadėjo sąjungos sekretoriui P. Pūkui remti jų veiklą, tik pažymėjo, kad „santykiai su pasiuntinybe turi būti laikomi didžiausioje paslapyje“, nes kitaip gali pakenkti sąjungos veiklai ir pasiuntinybės darbui⁶². Lietuvos atstovo atsargumas priklausė nuo Vakarų valstybių spaudimo Lietuvai sureguliuoti savo santykius su Lenkija. Be to, buvo stengiamasi išvengti Lenkijos atstovybės JAV ir lenkų emigrantų išpuolių, kaltinimų Lietuvai antilenkiška veikla. Į tai, be abejoj, būtų atkreipusi dėmesį JAV vyriausybė, kuri, vadovaudamasi savais interesais, oficialiai propagavo taiką pasaulyje.

Dėl tokio atsargumo Lietuvos atstovybė kentėjo ir nuo kai kurių Amerikos lietuvių kairesnių grupių pareiškimų. Jos viešai kaltino atstovybę pasyvumu ginant Lietuvos reikalus⁶³. Tačiau JAV vyriausybės vadinamosios „taikingos“ pozicijos vertė Lietuvos diplomatus dangstyti savo veiklą ir dirbti slapta.

„Lenkijos pavergtų tautų sąjunga“ galutinai susiformavo 1925 m. balandžio 16 d. Filadelfijoje⁶⁴. Apie tolesnius atstovybės ryšius su šia organizacija negalime nieko daugiau pasakyti, nes nepavyko rasti dokumentų.

1925 m. susikūrusios Lietuvoje „Vilniui vaduoti sąjungos“ (toliau — VVS) įstatuose buvo pažymėta, kad sąjunga užmezga ir palaiko ryšius su visomis dėl Vilniaus susirūpinusiomis organizacijomis Lietuvoje ir lietuvių išeivijos — Amerikoje, Anglijoje ir kitur⁶⁵. Iš studijuotų archyvų dokumentų aiškėja, kad VVS ir Amerikos lietuvių ryšys buvo silpnas, nors Amerikos lietuviai Vilniaus reikalais domėjosi, dėl jų sielojosi ir rūpinosi ne mažiau už Lietuvos gyventojus. Tačiau, kaip prisipažino patys VVS nariai, „buvo jaučiama, kad mūsų keliai dažnai išsiskiria, kad mes vieni kitų nesuprantame, kad mes kartais darome vieną ir tą patį, o kartais ir visai skirtingus darbus“⁶⁶. Dėl silpno ryšio kaltas ne tik didžiulis atstumas tarp Lietuvos ir JAV, bet ir pačios Lietuvos politiniai prieštaravimai. Be to, Amerikos lietuviai nelabai suprato Vilniaus lietuvių veiklos lankstumo Lenkijos valdžiai. Nemaža įtakos turėjo ir vingiuota vyriausybės politika, kurią atspindėjo jos atstovybės Vašingtone veikla.

Atvirės Lietuvos vyriausybės antilenkiškos veiklos didžiosios Vakarų valstybės nepageidavo, todėl 1925—1926 m. vyko kelerios derybos su Lenkijos atstovais⁶⁷. Antilenkišką propagandą Lietuvos vy-

riausybė stengėsi vykdyti per tarpininkus, pavienius žmones. Buvo ieškoma ir imamas įvairių tos veiklos formų. Mėginta panaudoti ir užsienyje besimokančius lietuvių studentus. Jie privalėjo užmegzti ryšius su Lenkijos pavergtų tautų studentija, informuoti to krašto, kuriame studijuoja, visuomenę apie Vilniaus klausimą per spaudą, paskaitomis ir kitais būdais⁶⁸. Tai lieti ir JAV koledžuose bei universitetuose studijuojančius lietuvius.

JAV vyriausybės pozicijos dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių 1927—1929 m.

1927 m. pradžioje Anglijos, Prancūzijos ir Italijos pasiuntiniai Kaune darė žygių, kad priverstų Lietuvos vyriausybę pradėti derybas su Lenkijos atstovais dėl diplomatinio santykių užmezgimo. Tos pačios krypties laikėsi ir JAV. 1926—1927 m. pastebimi artimesni finansiniai Lenkijos ryšiai su JAV⁶⁹. Dėl to JAV valdantys sluoksniai buvo gana palankūs Lenkijai. Vašingtono administracija panaudojo Lietuvos atstovybę jos vyriausybės požiūriui į santykius su Lenkija zonuoti. Tai ryškiai gali parodyti 1927 m. sausio 15 d. K. Bizausko ir JAV atstovo Varšuvoje Dž. Stetsono (Stetson), trumpam parvykusio į Ameriką, pokalbis. Jame Dž. Stetsonas, paneigdamas lietuvių primetamą Lenkijai agresyvumą, pabrėžė, jog Vilnius turi priklausyti Lenkijai kaip lenkiškas miestas⁷⁰. Be kita ko, pažymėjo, kad Lenkijos sienos yra galutinai nustatytos, ir visas pasaulis jas pripažįsta. Tačiau K. Bizauskas tai paneigė, motyvuodamas, jog didžiosios valstybės negarantavo Lenkijos rytinių sienų. Be to, Lietuva ir TSRS nepripažino esamos padėties⁷¹. Amerikietis kelis kartus priekaištavo K. Bizauskui dėl vokiečių ir rusų įtakos Lietuvoje. Atstovas paaiškino, jog tai yra lenkų paskleistas mitas, ir akcentavo, kad Lietuva visuomet ieškojo gerų santykių su kaimynais. Tuomet Dž. Stetsonas, remdamasis tuo, kad Lenkijoje gyva Liublino unijos idėja, mėgino įtikinti Lietuvos ekonominės sąjungos su Lenkija reikalingumu. Tai nuneigdamas, K. Bizauskas pažymėjo, jog ekonominiai ryšiai su Lenkija nenaudingi, nes Lietuva savo užsienio prekybą stengiasi kreipti į Angliją ir JAV. Tiesa, kaip pastebėjo atstovas, yra galimybė padaryti tam tikrų ekonominių nuolaidų Lenkijai, jei ji grąžins Lietuvai Vilnių⁷². Dėl politinių ryšių su Lenkija, kaip pabrėžė K. Bizauskas, negali būti jokių kalbų. Patikslindamas išreikštą mintį, pažymėjo: jeigu Lietuvai tektų sudaryti su kuo sąjungą, tai „būtų pasirinkta Rusija [...] artimesniems ryšiams užmegzti“⁷³. Tai, suprantama, nebuvo nei K. Bizausko, nei jo vyriausybės pozicija. Ši mintis buvo pasakyta greičiau norint sukelti įvairių minčių JAV politiniuose sluoksniuose. O Dž. Stetsono pozicija praktiškai atspindėjo JAV Valstybės departamento nuotakas, nepalankias Lietuvos tautiniams interesams. K. Bizausko išreikštos mintys buvo nepriimtinos ne tik Lenkijai, bet, matyt, ir Jungtinėms Valstijoms.

Lenkijos vadovams siekiant pradėti derybas su Lietuvos vyriausybe, 1928 m. sausio pradžioje jos atstovybėje Vašingtone lankėsi

Lenkijos pasiuntinys JAV J. Cechanovskis (Ciechanowski). Jo tikslas — užmegzti pasiuntinybių ryšius⁷⁴, kurių reikėjo pradėti Lietuvos ir Lenkijos deryboms. 1928 m. tokios derybos vyko Karaliaučiuje. Tačiau dėl principinio Lietuvos vyriausybės nusistatymo Vilniaus klausimu prie bendros nuomonės neprieita. Tačiau abi pusės susitarė derybas kuriuo nors klausimu bet kada atnaujinti. Lietuvos delegacija dar pažadėjo duoti pasiūlymų prekybai sunorminti⁷⁵. Vašingtono diplomatinuose sluoksniuose buvo priekaištaujama Lietuvos vyriausybei, kad ji, neatsižadėdama savo nuomonės dėl Vilniaus, „vis tik galėjo viešos opinijos dėlei parodyti didesnio noro taikos idėjai įgyvendinti“⁷⁶. Aiškiau JAV vyriausybės pozicijas išreiškė JAV spauda: Lietuvos politiką traktavo kaip agresyvią, trukdančią pasaulinei taikai. Tautų Sąjungos nutarimą pripažinti Vilnių Lenkijai ji laikė teisingu, nes tai padėjo išvengti Lietuvos ir Lenkijos karo⁷⁷. Tokia atvira nuomone buvo labai susirūpinęs Lietuvos atstovas Vašingtone M. Bagdonas. Jis prašė vyriausybę „nepagalvėti suteikti užsienio spaudos atstovams, ypač „Asošieited Pres“ (Associated Press) korespondentams, kurie gana bešališkai informuoja spaudą, daugiau žinių“⁷⁸. M. Bagdonas dar kartą priminė vyriausybei, kokį vaidmenį vaidina spauda, formuojant JAV visuomenės nuomonę.

Tuo metu vyko intensyvi Kelogo pakto tarp JAV ir kitų šalių sudarymo kampanija, į kurią buvo įtraukta ir Lietuva. Paktas turėjo paveikti ir Lietuvos santykius su Lenkija. 1928 m. rugsėjo 5 d. A. Voldemaras pasiuntė JAV valstybės sekretoriui specialų raštą, kuriame, pritardamas paktui, pažymėjo, jog Lietuvos vyriausybė vis dėlto tiki teisingu Vilniaus klausimo išsprendimu Lietuvos naudai⁷⁹. Lietuvos politikai buvo giliai įsitikinę, kad Kelogo paktas „yra tikrai pirmas žingsnis į pasaulinę taiką“⁸⁰. A. Voldemaro teiginių analizė leidžia tvirtinti, jog Lietuvos vyriausybė, pasirašiusi Kelogo paktą, neatsisakys Vilniaus. Tai ir norėjo pabrėžti Lietuvos premjeras. Ir pats paktas iš esmės buvo tik formali taikos idėjos išraiška, kuri, remiantis pakto sutarčių turiniu, neužkirto kelio galimiems konfliktams. Iš to aiškėjo, kad Lietuvos vyriausybei, kol ji neatgavo Vilniaus, paktas neturi reikšmės. Tai 1929 m. pradžioje patvirtino ir naujasis Lietuvos atstovas Vašingtone B. K. Balutis. Lankydamasis Amerikos lietuvių „Tėvynės“ laikraščio redakcijoje, pokalbyje dėl Vilniaus paaiškino, kad klausimas bus tol aktualus, kol lietuviai „jį gyvu laikys ir nuolat judins“⁸¹. Leista suprasti, kad pasiuntinybės pozicijos tuo klausimu Amerikoje bus tokios pat kaip ir anksčiau. Vis dėlto JAV Valstybės departamentas ir toliau domėjosi Lietuvos požiūriu į santykių su Lenkija sureguliuimą. 1929 m. balandžio 9 d. į Kauną atvyko JAV pasiuntinybės sekretoriaus Dž. Susdorfas pristatyti naujo pasiuntinybės sekretoriaus Dž. Kennano (Kennan). Susitikime su Lietuvos užsienio reikalų ministerijos atstovais Dž. Susdorfas domėjosi, ar Lietuva gavo Lenkijos atsakymą į 1929 m. kovo 22 d. ekonominių reikalų tarp šių valstybių sutvarkymo projektą. Pasidomėjo kai kuriais to projekto punktais, ypač, koku būdu turės vykti prekių mainai⁸². Lietuvos atsto-

vai paaiškino, kad per demarkacijos liniją susisiekimas uždarytas. Pakitimų gali įvykti tik tuo atveju, kuomet Lenkija pripažins Vilniaus kraštą Lietuvos teritorijos dalimi⁸³. Tai reišė, jog derybos su Lenkija neduos rezultatų. Toks Lietuvos vyriausybės nusistatymas nepatenkino JAV valdančių sluoksnių. To meto JAV anglų kalba leidžiamoje spaudoje Lietuva vaizduojama despotišku kraštu, konfliktų šaltiniu⁸⁴. Kodėl tuo metu sustiprėjo JAV spaudos kritika Lietuvos atžvilgiu ir JAV politinių sluoksnių susidomėjimas Lietuvos ir Lenkijos santykiais, ypač ekonominiais? Tai iš dalies paaiškina ir Dž. Susdorfo vizitas į Kauną. Pokalbyje jis domėjosi Lietuvos ir TSRS santykiais, TSRS ekonomine ir ypač vidaus politikos padėtimi. Klausinėjo, ar Lietuvos atstovas Maskvoje negalėtų surinkti tikslios informacijos minėtais klausimais⁸⁵. Toks amerikiečio dėmesys Tarybų Sąjungai turėjo ryšį su Lietuvos ir Lenkijos santykiais. Kaip rodo dokumentai, tuo metu Tarybų šalimi gyvai domėjosi privačios, įtakingos ir labai turtingos finansinės-prekybinės JAV sferos. Jos planavo investuoti kapitalus Lenkijoje ar Vokietijoje, ten išplėsdamos pramonę, o gaminius realizuoti Tarybų šalyje⁸⁶. Be abejonės, tos prekės galėjo būti parduodamos ir kituose Europos rajonuose, taip pat ir Lietuvoje. JAV kapitalui reikėjo stabilaus regiono Rytų Europoje. Su tuo susijusi ir antikarinė H. Hūverio vyriausybės politika Kelogo pakto pagrindu⁸⁷. Šis paktas maskavo JAV ekonominio skverbimosi stiprėjimą Europoje iki 1929 m. pasaulinės ekonominės krizės.

Apibendrinant galima pasakyti, kad JAV politika Lietuvos atžvilgiu nebuvo nuosekli. Ji priklausė nuo Europos ir pačių Jungtinių Amerikos Valstijų politinio ir ekonominio gyvenimo poslinkių. JAV, kaip ir kitos didžiosios valstybės, iš esmės rūpinosi pirmiausia savo interesais.

Išvados

1. Lietuvos vyriausybės de facto ir de jure pripažinimas 1922 m. liepos 28 d. bei JAV vyriausybės atstovų palankūs pasisakymai dėl Lietuvos orientavo Lietuvos vyriausybę savo tolesnius politinius, ekonominius ir nacionalinius tikslus sieti su JAV parama.

2. JAV vyriausybė pritarė Klaipėdos įjungimui į Lietuvos sudėtį, tikėdamasi, jog Lietuvos vyriausybė susitaikys su Vilniaus krašto praradimu. N. Devio, netiesiogiai atstovavusio JAV vyriausybei ir JAV monopolijų interesams, pirmininkavimas Klaipėdos klausimo sprendimui komisijai leido plėtoti JAV veiklą Europoje. Nors N. Devio sprendimas nevisiškai atitiko Lietuvos vyriausybės tikslus, bet jo pozicijos buvo palankesnės nei Prancūzijos atstovų.

3. JAV vyriausybė, pateisindama Vilniaus krašto įjungimą į Lenkijos sudėtį, mėgino sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos prieštaravimus, neperžiūrint Vilniaus klausimo. Lietuvos įtraukimas į Kelogo pakto sutarčių pasirašymą buvo viena iš priemonių neutralizuoti Lietuvos siekimus atgauti Vilnių.

4. 1924—1929 m. sustiprėjus JAV veiklai Europoje, Lietuvos vy-

riausybei vėl atsirado vilčių, kad JAV galės padėti sureguliuoti santykius su Lenkija Lietuvai naudinga linkme. Vykstant Lietuvos ir Lenkijos atstovų deryboms, Lietuvos vyriausybė stengėsi netiesiogiai panaudoti antilenkiškų JAV organizacijų, Amerikos lietuvių ir kai kurių įžymių amerikiečių veiklą savo propagandai, atkreipti JAV vyriausybės dėmesį į Lietuvos tikslus.

5. JAV, kaip ir kitos didžiosios valstybės, menkai domėjosi Lietuvos, mažos ir silpnos valstybės, siekimais. Jos kaitaliojo savo nusistatymus pirmiausia pagal tai, kiek matė naudos savo interesams ir kiek buvo būtina stabilizuoti politinei padėčiai Rytų Europoje.

¹ 1922 m. rugpjūčio 3 d. V. Čarneckio raštas į Kauną // Lietuvos Centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA). F. 383. Ap. 7. B. 260. L. 98.

² The Question of Memel. London, 1924. P. 8.

³ 1922 m. rugpjūčio 12, 14 d. D. Zauniaus pranešimai iš Rygos // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 265. L. 67, 78.

⁴ Prielankūs Lietuvai balsai // Tėvynė (Niujorkas). 1922. Rugsėjo 15; Susidomėjo Klaipėda // Ten pat. Rugsėjo 22.

⁵ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1922. Washington, 1938. Vol. 2. P. 873.

⁶ V. Čarneckio kalbos tekstas // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 260. L. 26.

⁷ 1922 m. lapkričio 3 d. D. Zauniaus pranešimas iš Rygos // Ten pat. B. 265. L. 10.

⁸ Žiu g ž d a R. Lietuva imperialistinių valstybių planuose 1917—1940. V., 1983. P. 44.

⁹ Chicagiečių delegacija Vašingtone // Tėvynė (Niujorkas). 1922. Gruodžio 29.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Индукеева Н. С. Политика правящих кругов США в связи с Франко-германским конфликтом по репарационному вопросу и оккупацией Рура Францией (конец 1922—начало 1923 гг.) // Проблемы истории внешней политики империалистических государств. Томск, 1979. С. 82.

¹² Ten pat. P. 76—80.

¹³ 1923 m. sausio 22 d. D. Zauniaus pranešimas iš Rygos // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 414. L. 169.

¹⁴ Amerikos redaktorai apie Klaipėdos įvykius // Sandara. 1923. Kovo 8; Kaip atrodo Amerikai Klaipėda // Ten pat. Kovo 1.

¹⁵ Lenkų karo laivas įėjo Klaipėdon. Lietuvos protestas // Ten pat. Sausio 25.

¹⁶ 1923 m. sausio 16 d. telegrama į Vašingtoną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 390. L. 36.

¹⁷ Sandara. 1923. Sausio 25.

¹⁸ Lietuvių lenkų ginčai Amerikos spaudoje // Lietuva. 1923. Balandžio 7.

¹⁹ Rengiasi pasmaugti Lietuvą // Tėvynė (Niujorkas). 1923. Balandžio 20.

²⁰ 1923 m. gegužės 18 d. Lietuvos vyriausybės telegrama į Vašingtoną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 390. L. 29.

²¹ Žiu g ž d a R. Po diplomatijos skraiste. V., 1973. P. 168.

²² Klaipėdos klausimą tyrinės iš naujo // Tėvynė (Niujorkas). 1923. Gruodžio 28.

²³ 1923 m. gruodžio 30 d. K. Bizausko telegrama į Kauną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 360. L. 2; B. Whitlock atsisakė pirmininkauti Klaipėdos komisijoje // Tėvynė (Niujorkas). 1924. Sausio 4.

²⁴ 1924 m. sausio 16 d. telegrama iš Vašingtono // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 253.

²⁵ Žiu g ž d a R. Po diplomatijos skraiste. P. 170.

²⁶ CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 253.

²⁷ 1924 m. sausio 28 d. slapta K. Bizausko pranešimas „Klaipėdos klausimu“ E. Galvanauskui // Ten pat. L. 237.

²⁸ Tėvynė (Niujorkas). 1924. Sausio 25; Amerika per Klaipėdą į Europos politiką // Rytas. 1924. Vasario 6; Davis N. American Foreign Policy; A. Democratic View // Foreign Affairs. 1924. September. P. 26.

²⁹ 1924 m. vasario 5 d. B. K. Balučio pranešimas iš Ženevos į Kauną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 215.

³⁰ Davis N. Op. cit. P. 22.

³¹ 1924 m. vasario 19 d. E. Galvanausko raštas į Londoną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 147.

³² 1924 m. vasario 6 d. pranešimas iš Ženevos į Kauną // Ten pat. L. 195.

³³ Galva G. Ernestas Galvanauskas. Chicago, 1982. P. 346.

³⁴ 1924 m. vasario 22 d. V. Sidzikausko telegrama į Kauną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 123.

³⁵ Ten pat.

³⁶ 1924 m. vasario 28 d. B. K. Balučio pranešimas iš Ženevos į Kauną // Ten pat. B. 518. L. 47, 50.

³⁷ Ten pat. B. 515. L. 197.

³⁸ Zepkaitė R. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918—1939. V., 1986. P. 135; Žiugžda R. Po diplomatijos skraiste. P. 176—181.

³⁹ P. Davis o Polse i Klaipėdie // Rzeczpospolita. 1924. 16 marca.

⁴⁰ P. Norman Davis o zatargu Polsko-Litewskim // Rzeczpospolita. 1924. 18 marca.

⁴¹ Mikulicz S. Klaipėda w polityce europejskiej. W-wa, 1976. S. 111.

⁴² Z komisji spraw zagranicznych // Rzeczpospolita. 1924. 7 kwietnia.

⁴³ Žiugžda R. Po diplomatijos skraiste. P. 182.

⁴⁴ Lietuvos vyriausybės telegrama į Vašingtoną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 58.

⁴⁵ Известия. 1924. 12 марта.

⁴⁶ Telegrama į Vašingtoną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 515. L. 11.

⁴⁷ Plačiau žr.: Mikulicz S. Op. cit. P. 117—118.

⁴⁸ Vilniaus miesto istorija. V., 1972. P. 46.

⁴⁹ 1924 m. rugpjūčio 22 d. K. Bizausko telegrama iš Vašingtono // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 513. L. 94.

⁵⁰ Lietuvos vyriausybės telegrama į Vašingtoną // Ten pat. L. 93.

⁵¹ 1924 m. rugsėjo 27 d. K. Bizausko konfidencialus pranešimas V. Carnecikiui // Ten pat. B. 552. L. 57.

⁵² „Vienybės“ metraštis 1926 m. Brooklyn, 1926. P. 91.

⁵³ Lietuviai pas Amerikos prezidentą // Tėvynė (Niujorkas). 1924. Rugsėjo 26.

⁵⁴ CVA. F. 383. Ap. 7. B. 552. L. 57.

⁵⁵ Ten pat. L. 56.

⁵⁶ Vilniaus miesto istorija. P. 80.

⁵⁷ CVA. F. 383. Ap. 7. B. 481. L. 100, 103.

⁵⁸ Programos projektas // Ten pat. B. 552. L. 54.

⁵⁹ 1925 m. kovo 12 d. K. Bizausko pranešimas // Ten pat. Ap. 9. B. 94. L. 61.

⁶⁰ Ten pat. Ap. 7. B. 552. L. 51.

⁶¹ 1925 m. balandžio 28 d. sąjungos sekretoriaus B. Pūko laiškas J. Sirvydui // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VU MB RS). F. 1. B. E397. L. 189.

⁶² 1925 m. sausio 12 d. K. Bizausko griežtai konfidencialus laiškas P. Pūkui // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 552. L. 53.

⁶³ Sandariečių veikėjų konferencija Brooklyne Liepos 4, 1924 // Sandara. 1924. Liepos 17.

⁶⁴ VU MB RS. F. 1. B. E397. L. 188.

⁶⁵ „Vilniui vaduoti sąjungos“ įstatai // Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — MAB). F. 178. B. 4. L. 22.

⁶⁶ Kovoje dėl Vilniaus. K., 1931. P. 4.

⁶⁷ Plačiau žr.: Zepkaitė R. Diplomacija imperializmo tarnyboje. V., 1980. P. 177—191.

⁶⁸ Pranešimo tekstas skaitytas 1926 m. rugsėjo 16 d. Kauno universitete įvykusioje studentų konferencijoje // MAB. F. 178. B. 26. L. 183.

- ⁶⁹ Документы внешней политики СССР. М., 1965. Т. 10. С. 173—174.
⁷⁰ 1927 m. sausio 20 d. K. Bizausko pranešimas „Lenkija ir Lietuva“ // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 693. L. 5—6.
⁷¹ Ten pat. L. 7.
⁷² Ten pat.
⁷³ Ten pat. L. 8.
⁷⁴ 1928 m. sausio 7 d. pranešimas iš Vašingtono A. Voldemarui // Ten pat. B. 785. L. 356.
⁷⁵ Zepkaitė R. Lietuva ir didžiosios valstybės 1918—1939 m. K., 1986. P. 113.
⁷⁶ 1928 m. rugpjūčio 6 d. M. Bagdono pranešimas į Kauną // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 785. L. 356.
⁷⁷ Amerikos spauda apie Lietuvą // Lietuvos aidas. 1928. Birželio 26.
⁷⁸ CVA. F. 383. Ap. 7. B. 785. L. 27—28.
⁷⁹ Papers Relating... 1928. Washington, 1942. Vol. 1. P. 188—189.
⁸⁰ Ten pat. P. 189.
⁸¹ Lietuvos atstovas lankėsi „Tėvynės“ redakcijoje // Tėvynė (Niujorkas). 1929. Vasario 8.
⁸² 1929 metų Pro Memoria // CVA. F. 383. Ap. 7. B. 888. L. 132.
⁸³ Ten pat.
⁸⁴ Lietuvos nelaimė // Tėvynė (Niujorkas). 1929. Rugpjūčio 30.
⁸⁵ CVA. F. 383. Ap. 7. B. 888. L. 131.
⁸⁶ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. М., 1966. Т. 5. С. 404—405.
⁸⁷ Манькин А. С. Изоляционизм и формирование внешнеполитического курса США 1923—1929. М., 1980. С. 202—203.

ВИЛЬНЮССКАЯ И КЛАЙПЕДСКАЯ ПРОБЛЕМЫ И ПОЗИЦИЯ США В 1922—1929 ГГ.

Ю. С К И Р Ю С

Резюме

Переход администрации Вашингтона от политики активного к политике пассивного изоляционизма совпал с началом оживления деятельности США в Европе, подготовлявшей почву для экономической деятельности. Решая свои территориальные вопросы на международных переговорах, Литовское правительство надеялось на помощь политике США как нейтральных посредников. Представитель правительства и монополий США Норман Девис своим председательством в комиссии Лиги Наций, говоря о клайпедском вопросе, положил начало дальнейшей деятельности США в Европе. Правительство США одобрило включение Клайпеды в состав Литвы, но взамен оно надеялось на отказ правительства Литвы от Вильнюсского края в пользу Польши. Подготовленный в начале 1924 г. Н. Девисом проект по вопросу Клайпеды хотя и не удовлетворил правительство Литвы, но эта позиция была для него более приемлемой, чем позиция Франции. Рассматривая роль порта Клайпеды с точки зрения интересов монополий США, американец стремился и максимально удовлетворить притязания Польши к Клайпедке и нанести минимальный вред интересам Литвы. Однако его позиция не устраивала правящие круги Польши. Они стремились пересмотреть проект Н. Девиса.

Политика лавирования принесла американцам определенные плоды — литовское правительство верило правительству США и неоднократно обращалось к нему. Пользуясь таким положением, администрация Вашингтона хотела уладить отношения Литвы и Польши без пересмотра Вильнюсского вопроса. 14 ноября 1928 г. американцы принудили правительство Литвы подписать договора арбитража и консульции, имеющие отношение к пакту Келого, которые ни по содержанию, ни по идее не имели для литовцев значения до тех пор, пока Вильнюсский край оставался в составе Польши. Только в конце 1929 г. новое правительство Ю. Тубялиса подтвердило подписанные в США соглашения.

Правительство Литвы через своего представителя в Вашингтоне поддерживало тесные, но тайные связи с основанным в 1924 г. в Чикаго литовским «Комитетом освобождения Вильнюса» и с «Союзом народов, поработанных поляками», основанным в начале 1925 г. в Филадельфии. Представительство Литвы в Вашингтоне координировало действия этих организаций. Пропагандистская деятельность этих организаций использовалась правительством Литвы во время переговоров с Польшей. Цель — обратить внимание правительства США на стремление литовцев получить поддержку. В это время прямая антипольская пропаганда со стороны литовцев среди политических и экономических кругов США была нежелательна. Им был нужен спокойный регион Польши и Литвы как экономический и политический плацдармы в Восточной Европе.

Gauta 1989.09.12

Trumpai apie autorių

Skirius Juozas (g. 1957 m.), ist. m. kand., Vilniaus pedagoginio instituto Visuotinės istorijos katedros vyresnysis dėstytojas. Tyrinėja Lietuvos tarptautinių santykių ir diplomatijos istoriją (1918—1940 m.).